

O vstupe do komunistickéj strany, o náboženstve a o Alexandrovi Machovi*

Špitzer: Priznám sa, že som mal v komunizme strach... Ale nie, že sa mi niečo stane, že ma zavrú, taký strach som nemal, lebo ja som stratil všetkých za vojny, takže či ostanem alebo neostanem, to bolo jedno. Ešte som nemal ani ženu, ani dcéru... Aj tá dcéra sa narodila akoby náhodou. Vtedy som sa lepšie vyznal vo vojenskej stratégii ako v milovaní. Tým nechcem povedať, že ma to mrzí, že sa narodila. Naopak, aj som rád, že sa narodila dcéra a nie chlapec, lebo som mal des pri predstave, že by mal poprežívať znovu to, čo ja... A potom som naraz zistil, že to, čo som poprežíval v súvislosti s tým strachom, bolo po vojne horšie, pretože keď už dochádzalo k degenerácii tej strany a v tom hnutí, do ktorého som išiel s vedomím, že položím hoci (keď bude treba) aj život v boji proti fašizmu (znie to pateticky, ale tak to bolo), tak naraz som dostal strach, že spravia zo mňa nepriateľa toho, za čo som chcel položiť život. A to je väčší strach. A takýto strach zaviedli do tej partaje, a teraz, keď porovnávam terazí a vtedajší slovník, tak sa mi vtedajší slovník tak

protivil, ako keď sa dnes hovorí, že „od toho sa odvíja celá naša filozofia“. Hoci ide aj o zelovoc. Išlo jednoducho o strach, že z teba urobia nepriateľa – od toho sa odvíjala celá naša filozofia. A nedalo sa vedieť za čo, takže sám seba človek podozrieval. A to je to, čo urobil tento komunizmus s ľuďmi. Dosiahol akúsi syntézu medzi obviňovaním a sebaobviňovaním. Medzi až masochistickým psychologickým flagelantstvom – nie som dobrý komunista, nie som dobrý prívrženec socializmu, nie som dobrý nositeľ skoku z ríše tmy do ríše svetla. A myslím, že toto zostalo a leží to v mnohých ľuďoch a reagujú jedni tým, že hľadajú vinníkov, ktorí to zapríčinili, druhí sa dali na alkohol, tretí hovoria (ako jeden nedávno), že to bol omyl, že bol jednostranný.

Nie, jednoznačne treba povedať, že sme sa dali manipulovať a manipulovali sme. A to nie je príjemné povedať a vysloviť. Samozrejme, že to súvisí so zodpovednosťou, ale zodpovednosť je asi tiež mnohovrstevná vec. My tu teraz sedíme, jeme keks, popijame víno, ale ktovie, či v tejto

* *Prepis pásky rozhovorov Juraja Špitzera s Pavlom Lukáčom a Stanislavou Chrobákovou-Repár (24. februára 1995)*

chvíli akurát niekoho (a koľkých nevieme) nejaký sadista nemučí vo väzení a tiež sa volá človek ako my. Nieкто sa nás po čase spýta: „A čo ste robili, vy ste si sedeli a popíjali?“ Nedávno som stretol jednu spisovateľku, ktorá mi hovorí: „Ja si neviem spomenúť na rok 1942, ja neviem, čo som vtedy robila. Tento rok mi nejaký vypadol.“ Ja hovorím: „Prečo v roku 1942?“ „No, lebo vraj vtedy sa dialo niečo zlé na Slovensku.“ Odpovedám: „Nie, iba mne zabili všetkých príbuzných.“ „Áno? No vidíš tento štyridsiaty druhý rok mi nejakou unikol...“ (pauza) Unikol...

A toto unikanie je asi tá zodpovednosť, ktorú intelektuál má, aj keď nie priamo, preto hovorím, že je mnohovrstevná. Nemôžu predsa ťahať na zodpovednosť Erasma Rotterdamského, že v susednej ulici niekoho upálili alebo Leonarda Da Vinci za to, že v susednej ulici niekoho napichli na kôl, ako bývalo vtedy dobrým zvykom.

To je jedna taká psychologická poloha po vojne, o ktorej asi bude treba veľa rozprávať, ako k tomu došlo. Nesúhlasím, ak sa stotožňuje komunizmus s fašizmom. Po prvé, fašizmus nevznikol preto, že vznikol komunizmus. To neznamená, že sa nenapodobňovali. Hitler, keď došiel k moci, napodobňoval všeličo, čo bolo v Sovietskom zväze. Dokonca existuje celý rad štúdií a výpovedí a svedectiev, ako sa videli jeden v druhom. Videli mnoho spoločného na sebe samých. To je možné, ale to nie je podstatné, lebo to je do biografických alebo monografických románov. Ale toto stotožňovanie vedie k bludu. Teraz mnohí tí, čo boli proti ľavému hnutiu v Európe a ktorí sa skrývali na strane fašizmu hovoria, že to urobili preto, lebo nenávideli stalinistickú diktatúru. Však oni ju nemohli poznať! A tým pádom sa do jedného koša

hádza jedno hnutie, ktoré vzniklo úplne logicky v histórii ako vízia a sformulovala sa encyklopedistami a potom v 19. storočí anglickými filozofmi. Ale je známe, že fašizmus vznikol v tridsiatych rokoch 20. storočia a potom asi aj motivácia vzniku bola iná. Tá vízia sveta komunistickeho alebo socialistického je predsa iná ako vízia sveta Mein Kampf-u. Vízia sveta Mein Kampf-u je nadvláda čistej rasy nad všetkými ostatnými a vízia v komunistickom manifeste z roku 1848 (alebo rok predtým), tá hovorí o ľudskej rovnoprávnosti, o odstránení vykorisťovania, o slobode národov. Vtedy sa modifikovalo v jednotlivých kultúrach – svetová sloboda, národná sloboda, francúzski básnici, atď... Takže, vízia bola iná. Utópia, ktorá z toho vznikla, iná. A vtedy to už začínalo byť nebezpečné. Z utópie vznikla ideológia, to už bolo celkom nebezpečné. A už absolútne nebezpečné, keď sa táto ideológia stala štátnou. A štátnou sa stala preto, lebo došlo k zjednoteniu všetkých síl, aby sa porazil fašizmus, hoci predtým časť tých istých síl ho vypestovala. A možno by to nebolo treba hovoriť, keby v istom zmysle podobná situácia nebola teraz. Všimnite si takú vec, ako unisono dnes hovoria všetci tí, ktorí majú podiel na zrútení komunistickej diktatúry – ja sa chcem skromne rátať tiež medzi nich, aj keď moja genéza je iná, ja som pil z tej studne, takže dajme tomu, že som nepodarený heretik, čiže nie taký, ktorý od začiatku bol proti – ale protestujem proti tomu, aby ma zaraďovali do jedného chóru s bývalými fašistami, ktorí nenávideli ten komunizmus preto, lebo reprezentoval niečo celkom iného ako oni, aj keď obeť jedného alebo druhého (jednej alebo druhej diktatúry) to nevie rozoznať. Darmo možno vysvet-

ľovať nevinne väznenému alebo nevinne týranému, že toto bol omyl a toto bolo zámerne. Tým ho nevzkriesime k životu. To je zase iná otázka.

Fašizmus sa vždy vyznačoval antikomunizmom, čiže hádzal do jedného vreca všetko, čo nebolo fašistické. A ten, kto prijme túto hru, tiež je ochotný robiť niečo podobné. Tak ako Stalin považoval za najväčších nepriateľov nie fašistov, ale sociálnych demokratov v Nemecku. To bola najsilnejšia strana. Inými slovami, vydal ich napospas fašistom. Čiže neverím tým, ktorí hovoria, že oni omylom alebo nie omylom, alebo pripúšťam, že boli manipulovaní tak ako my, ale že sa preto pridali na stranu fašizmu, lebo vedeli, čo znamená stalinská diktatúra. Ak to vedeli, nech to aspoň povedia teraz. Ak to vedeli, tak ako my to vieme teraz (že sme boli manipulovaní a manipulovali sme), tak nech to tiež povedia teraz. To je jediná možnosť, ako sa zbaviť toho tieňa, ktorý ide verne za telom. Lebo minulosť ide za človekom ako tieň za telom a toho sa asi v tomto svete nedá zbaviť. Treba to brať na vedomie a asi vysvetliť.

Som totiž hlboko presvedčený, že kým sa neurobí takáto analýza minulosti, ťažko bude možné hovoriť o slobode v kantovskom zmysle ako o „položení duší“, aj keď položenie tiel bude slobodné – bude mať čo jesť, nebude ohrozené a že budú znesiteľné vzťahy v spoločnosti. Ak majú byť znesiteľné vzťahy v spoločnosti, nie je to možné inak ako povedať: tento tieň pôjde s nami dovtedy, kým nepríde taká generácia, ktorá si dá pozor, aby sa nemusela vyrovnávať s takýmto tieňom. Toto je jediný zmysel rozhovoru na tému minulosti. Lebo zmeniť sa už nič nedá. Ja mám

úplne ten istý názor ako Popper – história vlastne neexistuje, existuje veľa histórií: história písomníctva, história náboženstva, história ovládania riek a prírody a vesmíru, ale jedna história neexistuje. My syntetizujeme celú históriu do histórie moci. Aj v tom súhlasím s Popperom, že je to urážka každého slušného človeka, aby sa dejiny stotožňovali s dejinami moci – od revolúcie po revolúciu, od dynastie po dynastiu, od panovníka po panovníka. To vlastne neexistuje, každé storočie trvalo sto rokov a my vieme ešte hovoriť dajme tomu o našom storočí pol hodinu plynule, o minulom storočí 10 minút, ale keby ste mali hovoriť napríklad o treťom storočí štvrt hodinu, už by ste nevedeli. A tiež trvalo sto rokov a to boli tiež tí istí „vášniví a trpiaci“ ľudia ako Goethe hovorí – v nemčine je to pekná slovná hračka, v slovenčine by ju bolo treba vymyslieť: „*Leidender und leidenschaftlicher Mensch*“ (trpiaci a vášnivý človek), ktorý bude vždy.

Odkaz kata: „Modlil som sa aj za vás.“

Špitzer: Šaňa Macha som poznal z toho, čo písal a ako vystupoval vo filmových žurnáloch (televízia vtedy nebola). Potom som ho živého stretol až v šesťdesiatych rokoch, keď ho prepustili z väzenia, dovtedy som ho nevidel. Stalo sa to tak, že bol tu v ústave, navštívil riaditeľa ústavu Dr. Karola Rosenbauma, ktorý bol zároveň vplyvným človekom v literárnom fonde a vybavil mu nejakú subvenciu, aby mohol písať pamäti. Keď už o tom hovorím, tak viem, aký osud mali tie jeho pamäti. Viem o tom z jeho podania, že písal od svojich začiatkov. On mi aj o tom veľa rozprával,

čo tam napísal, hlavne o jednom probléme, lebo som ho k tomu podnietil svojou otázkou. Nevedel som totiž pochopiť (potom ako som ho poznal), prečo bol Tukovým prívržencom. Na to mi on odpovedal, že Tuka bol predseda len univerzitný profesor, bol vážnený kvôli Maďarom (bol podozrivý zo špionáže s Jedličkom), okrem toho mal za sebou dielo Vacuum Iuris v súvislosti so vznikom republiky, takže Mach a jeho generácia v ňom videla takého martyra, zatiaľ čo Tiso taký (podľa Macha) „vyprofilovaný“ celkom nebol. To je odpoveď na tú prvú otázku, ktorú som mu ja položil. Ale rozhovor začal celkom inak.

On si tu bol vybaviť to štipendium a potom sa dáko dozvedel, že ja tu robím v ústave, tak otvoril dvere (vtedy som robil na prízemí) a vošiel dovnútra. Mne bola povedomá tvár a potom som si povedal: však toto je Alexander Mach. A bol som prekvapený, že je malý. Mal peknú hlavu, ostro rezanú, výraznú, treba povedať, že ako človek bol prítažlivý. Zrejme vo väzení všeličo premyslel, lebo hovoril vo formuláciách takpovediac vytesaných, to znamená, že dlho, dlho rozmýšľal a všeličo si sformuloval, možno aj nepresne, možno aj tak, aby to slúžilo jeho sebaobrane, ale vcelku musím povedať, že na mňa urobil bezprostredný dojem. Problémom bolo,

Juraj Špitzer (koláž)

ako sa máme oslovovať. Mne sa nechcelo mu hovoriť „pán minister“ a on nevedel ako sa oslovujú tzv. vedeckí pracovníci tu v ústave, tak sme sa napokon dohodli, že – on bol novinár, ja som bol novinár – budeme sa oslovovať „pán kolega“. A ja som mu potom povedal: „Vidíte, ako si vie osud zahrať s ľuďmi, lepšie ako Shakespeare. Keby sme sa boli stretli v štyridsiatom druhom, tak ja chýbam z rozhovoru, keby v štyridsiatom štvrtom, vy chýbate z rozhovoru. Teraz sa môžeme porozprávať pokojne ako kat a jeho obeť po nevydarenej poprave obidvoch. Ako Josefus Flavius s Vespasianom. Čiže, inými slovami ako Jozef, syn Matatiašov s Vespasianom Flaviom, cisárom.“ Jemu sa to ohromne zapáčilo a na moje prekvapenie on to pochopil tak, že on je Vespasianus. Ja som o tom nerozmýšľal, ale nechal som ho v tom. A po dlhých rozhovoroch vznikol medzi nami taký vzťah, že on chodil do kostola, a keď boli veľké sviatky, na Vianoce alebo na Veľkú noc, vždy som našiel lístok (ešte mám asi dva), ktorý mi hodil do schránky: „Modlil som sa aj za Vás. Váš Vespasianus.“ Mne prišlo pri tom na um, však Vespasianus by také niečo nebol mohol podpísať, lebo ešte vtedy ani nevedel, že sa možno za niekoho iného modlili, *nota bene* chodili na Vianoce do kostola, lebo za Flavia Vespasiana Vianoce neboli.

No a potom sme sa dlho o všeličom rozprávali. Úvod k rozhovoru bol asi taký, že zhodli sme sa na tom: „Ja nemám právo vás súdiť, vy nemáte povinnosť sa vyhovárať. Náš rozhovor nemôže byť tribunál. Ja nemôžem byť obžalobca a vy nepotrebujete byť obžalovaný a obhajca v jednej osobe. Tak ako ja nepotrebujem byť obeť a obžalobca v jednej osobe. Mne sa chce s vami rozprávať predovšetkým zo zveda-

vosti.“ No a on mi rozprával, potom som ho požiadal, či si to môžem zapisovať. Súhlasil. Všeličo som si pozapísal, veľa z toho mám doma a veľa z toho som dal do povolaných rúk historikov.

Urobil som jednu chybu, že keď som to všetko napísal, tak som mu to dal podpísať. On to aj podpísal. A ja som tým historikom dal jediný podpísaný exemplár, lebo som nevedel, že to treba dvakrát, aby som mal z toho aj kópiu. Ale oni nebudú mať záujem meniť to, pretože časť z toho som už v niektorých štúdiách použil.

A tu hneď poviem o dvoch veciach, ktoré sú v súvislosti s Machom pozoruhodné. Požičal som mu knihu Hannah Arendtovej Eichmann v Jeruzaleme. On skutočne vedel dobre po nemecky, ale nehovoril. On aj keď chodil na porady s Nemcami, nehovoril po nemecky. Dokonca, aj keď si volal k sebe veľvyslanca Ludína, vždy si zavola aj niekoho, kto vedel perfektne po nemecky, aby niekto bol pri rozhovore, napríklad Imricha Karvaša, guvernéra Národnej banky. Prečo to robil? Nevieť presne, ale pravdepodobne preto, aby mal svedka. Lebo (a teraz urobím takú vsuvku), nadobudol som z jeho rečí presvedčenie, že on Nemcov nemal rád. On mal jednu fixnú ideu, ktorou trpel podľa mňa neskoršie aj Dr. Husák, že sa budú dať využiť medzery diktatúry, v ktorých sa dá byť užitočným pre slovenský národ. Mach si myslel, že malý národ musí byť opretý o nejaký veľký národ, ale nie byť jeho bábkou, ale využiť všetky možnosti, ktoré dáva istá tolerancia, teda vybudovať si istú mieru nezávislosti v rámci závislosti. Možno to znie paradoxne, ale podobnú teóriu mal aj Dr. Husák po roku 1968 vidiac príklad Maďarska, že po roku 1956 už sa ten režim nevrátil v tej istej podobe

ako pred rokom 1956, lebo už aj okupant mal strach, že môže dôjsť k ďalšiemu výbuchu. A do toho priestoru vymedzeného touto obavou okupanta – mysleli si obidvaja a videli v tom Kádára ako príklad – že môžu vsunúť to, čo sa volá „národné záujmy“. Kádárovi sa napríklad podarilo vsunúť to, že vybuďoval súkromný sektor – to, čo sa po maďarsky volalo *maszek*.

Tá diktatúra bola v rôznych krajinách rôzna a Mach si myslel tiež, že toto je asi možné urobiť, že tá zdanlivá nezávislosť Slovenského štátu poskytuje istý priestor „vybabrať s Nemcami“. Nevie, do akej miery mali aj ostatní členovia slovenskej vlády takýto názor. O Machovi to viem bezpečne, o Imrichovi Karvašovi tiež, lebo k tomu som chodil po vojne na rozhovory a s ostatnými činiteľmi som nemal možnosť hovoriť, až teraz sa stretávam s pamätami, u Medrického sa objavuje táto téza, u viacerých sa objavuje. Aj v rámci tej závislosti je možno všeličo urobiť. To si mysleli aj opozičné alebo poloopozičné sily, lebo veľmi dobre sa pamätám na styky tej firmy (teraz mi uniklo meno, alebo potom to môžeme doplniť) na Šancovej ulici, ktorú viedol istý pán Zajíc a mala styky s Istanbulom. Pestoval sa tam trojuholníkový obchod. O niečom podobnom mi rozprával aj Balko, ktorý bol šéfom Priemyselnej a obchodnej komory, ktorý bol krajan z Banskej Bystrice, autor historických románov, ušľachtilý človek – staroľudák, ale bol to ušľachtilý človek, napokon, mal som s ním uverejnených x rozhovorov. Robil arbitra pre majetky Slovenského štátu v cudzine a usiloval sa využiť – poviem to tak, ako to vyslovil jeden slovenský veľkostatkár – diery v ementálskom syre. Že proste tade sa dá preniknúť, ementálsky syr má diery a cez tie diery sa

dá všeličo vybaviť.

To je jedna vec. Druhá vec bola, zaujímalo ma to, čo ste sa ma pýtali – osobná konfrontácia. Ja som sa ho pýtal, či nenávidel Židov. Neodpovedal, že nenávidel, povedal, že ich nemal rád. Tak som sa ho opýtal „prečo?“ On mi na to odpovedal: „Pochádzam z južného Slovenska. V našej dedine v Mederi bol židovský krčmár a tam u nás v dedine bol taký roľník, volal sa Mančík (pamätám si to, myslím, že bol dokonca nejaký Šmatlákov príbuzný), chodil do krčmy a vždy sa veľmi opil, že tam ležal v blate alebo v priekope. A Mach mi hovoril, že on ako mladý chlapec videl príčinu v tom židovskom krčmárovi, že mu dáva piť, že preto je to. Potom mi rozprával o slovenskej literatúre, ktorá je celkom logicky zameraná antisemitskými prejavmi – od Vajanského až po Rázusa a iných. To je známa vec.

Lukáč: Prečo logicky?

Špitzer: Preto, lebo sa hľadala príčina slovenskej biedy v niekom. A najbližší, v kom sa mohla nájsť, bol ten židovský krčmár na dedine alebo advokát. Ale k tomu sa môžeme potom ešte vrátiť, či tá logika je oprávnená alebo nie. Aj tu je veľa legiend. Nikde inde som väčšiu biedu nevidel ako v Bratislave v židovskej štvrti, v gete. Úplne desnú. Cigánska osada pri Krupine na Bzovíku mala vyššiu úroveň ako to, čo som tu videl.

No a ja som sa ho potom pýtal: „No, a myslíte, že to riešenie zodpovedá vašim predstavám?“ No a on mi na to hovoril, že zbytočne mu kladiem túto otázku, lebo po toľkých rokoch mal všeličo možnosť premyslieť a že iste viem, že jeho odpoveď by bola teraz v tejto chvíli negatívna. *Ačprá-*

Výťah k trávi je nasterze
etiický... druhý, to je trávi.
Trávi a rozhovor znamená
jú spätosť. Hľadieť do
tráve oslabuje agresivitu,

lebo v trávi druhého vnímanie aj
vlastnú trávi a vlastnú dušu.

Trávi je iným v mojom vlastnom,
vnútri. Ako je iný vo mne, ako má
tu svoje miesto, tak je aj sebavíst
mojou vlastnou sebavístou. Prvé,
čo trávi hovorí je: Nezapíješ!

Stáť tráviu v trávi je nádej.
Bez horizontálnej dimenzie niet
vertikálnej.

Aj prvá filozofia je etika.

vě, že existuje dosť národov v histórii, ktoré sa zbavili Židov vystahovaním.

No a potom som sa ho pýtal, ako k tomu došlo, lebo to ma zaujímalo. Dodnes nie je celkom jasné, kto bol iniciátorom a kto transporty v lete 1942 zastavil. On mi to rozprával, to som aj napísal (nebudem opakovať, poviem len stručne). V čase konferencie vo Wannsee, keď Heydrich zvolal všetkých úradníkov, že sa pripravuje konečné riešenie, inými slovami likvidácia Židov, že pozvali slovenskú vládu k Hitlerovi. A boli aj tam celá vláda, on mi to rozprával. A tak si ich rozobrali podľa rezortov. Macha si zobral Kaltenbrunner, Keitel si zobral Čatloša, Hitler Tisa, proste rezortní kolegovia. A nič nechceli, len sa rozprávali, potom urobili taký výlet loďou a na konci bola taká záverečná večera alebo obed, ich zvolali do jednej siene a Ribbentrop tam odkryl takú veľkú mapu Európy a ukázal: „Pomôžeme vám riešiť židovskú otázku, tuto budú bývať, tu budú mať mestá, fabriky a budú tu pracovať.“ No a keď išli naspäť do Bratislavy, to reprodukujem stále Macha, ešte debatovali vo vlaku o tom, že načo ich vlastne volali, keď nič nechceli. A potom mu (Machovi) došlo neskôršie do vedomia, že Nemci mali takú diplomatickú prax, že si pozvali niekoho len ako hosťa, porozprávali sa s ním, srdečne sa rozišli a potom prišli experti na nižšej úrovni realizovať to, o čom sa tam dohodli, hoci sa na ničom nedohodli a potom postavili tú vládu pred hotovú vec. Tak sa stalo aj v tomto prípade, že po tejto návšteve, na nižšej úrovni, už neviem presne, koho spomínal zo slovenskej strany, ale Morávka určite (to bol prednosta Ústredného hospodárskeho úradu), potom Wislicenyho (bol

tu po Salzburgu poradca pre židovskú otázku, pred Salzburgom tu totiž neboli tí poradcovia a potom prišli poradcovia na každé ministerstvo), potom prišiel Ley, ríšsky vodca pre výstavbu a verejné práce, no a to sa už dohodli prakticky potom deportácie, napred chlapi a dievčatá (mladí ľudia) s tým, že pripravia ubikácie pre starších. No ale keď prišli tí starší, tak tí mladí ich už nikdy nevideli. A tak začali transporty.

Lebo keď Snem 15. mája 1942 vyniesol zákon alebo vyhlášku, tak už 40 000 bolo deportovaných. Až vtedy vyšiel zákon. Lebo prvý transport išiel okolo 25. marca a zákon sa schválil až v máji so znením: „Židov zo Slovenska vystahovať možno“, keď už bolo 40 000 ľudí preč. Takže toto bol začiatok.

Neviem, či mal Mach v rukách Kamencovu knižku, ale mal v rukách Hannah Arendtovú. A ja mám tú knihu aj s jeho poznámkami. To by bola diskusia o niečom inom, keby sme hovorili o Arendtovej, lebo ona do istej miery tam píše také veci, že Židia si boli aj sami vinní, že prijali tú hru. A tým vyvolala takmer masovú reakciu rôznych historikov, svedkov a pamätníkov, ale aj vynikajúcich historikov ako Goloman a podobne. Ich reakcie vyšli v knihe Kontroverze. Ja tiež s ňou nesúhlasím, lebo ona to videla predsa len zďaleka, z Ameriky, lebo mala možnosť odísť z Nemecka včas. Jej kniha Die Banalität des Bösen (Banalita zla) je vynikajúca. *Böse* je zloba, zlo nemusí byť zloba, zloba môže byť tolerantná. No, ale lingvistiku tu nebudeme pestovať. Ja by som to preložil ako Banalita zla, nie zla, to je málo.

A Mach tam mal korektúry. Napríklad ona tam napísala: „Správa o atentáte na

Heydricha zastihla Eichmanna, keď hrali s Machom kolky na Železnej studničke.“ Mach sa nikdy s Eichamannom nestretol ani kolky nehral, naopak dal ho tu zavrieť nevediac, že to je Eichmann, lebo tu robili zle ešte s nejakými ďalšími dvomi, jedným miestnym Nemcom a ešte s niekým v Carltone. Prišla polícia a zobrali ich, tiež nevediac, kto sú to. Mysleli si, že si môžu dovoliť všetko. Takže takéto poznámky mal.

Ale Mach čítal aj moju knižku a povedal mi celý rad poznámok, ktoré mám odložené. Ja neviem, či Kamencovu knihu čítal a či mu k nej niečo vravel, ale musím povedať, že Mach sa absolútne nevyhovárал. Mach premyslel všetko v tom väzení. Mám záznam, keď k nemu na niektoré Vianoce prišli velitelia gárd mu blahoželať, ktorí tam s ním boli vo väzení a hovoria mu, že ich čas sa ešte vráti. A on im hovorí, že či sa zbláznili, že tam je kaplnka, aby sa išli radšej pomodliť a rozmyšľať nad tým, či chcú ešte raz, aby sa to vrátilo. Ja som presvedčený, že Mach by nikdy nebol súhlasil s takým výkladom vecí, ako to urobil Vnuk v tej monografii o ňom. Ja som ju čítal ešte za totality.

Lukáč: A aké mal poznámky Mach k tvojej knihe? Tam je aj mnoho emocionálnych pasáží, neuvedomil si on aj cez tvoj osobný zážitok hrôzu toho, na čom sa podieľal?

Špitzer: Ja som sa ho na to priamo pýtal. On mi na to povedal, aby som mu

nekládol také otázky, že mu je ťažko na ne odpovedať. Chcem opatrne na toto odpovedať, aby to nevyzeralo tak, že sa dojímam nad dojatým deportátorom. Na druhej strane musím otvorene povedať, že po tých rokoch, keď to všetko premyslel, nebolo mu to jedno, ležalo to v ňom ako veľká ťarcha. Toto, čo teraz poviem, je takmer odcitované. „Nebudete mi veriť, ale ja som nikdy žiaden tábor ani transport nevidel. Uznávam, že musia byť zametači ulíc a čističi kanálov, ale do bytu si ich za to nepozvem.“ Tým chcel povedať, že chápal túto otázku ako, viete... nejaký sociologický problém, ktorý sa rieši, ale tú prax, tú metodiku ako to prebieha v tom laboratóriu nechcel vidieť. Hovorím to preto, lebo s takýmto zjavom som sa stretol často. Ja som tu spomínal tú spisovateľku, ktorá mi povedala, že nevie, čo robila v štyridsiatom druhom. Nemci na to hovoria *wegschauen* – nedívať sa tam. Tá spisovateľka mi hovorí, že videla som, že dačo sa deje na stanici, nejakých ľudí, že berú, odvážajú, ale ani som si to nejakou neuviedomila.

A tuto vyšla taká jedna brožúra, kde zozbierali výroky ľudí, čo to videli a reagovali na to. Väčšina z nich hovorí, že „bolo to také strašné, že som sa radšej zobral a išiel som domov“. Pre mňa boli tieto výpovede desivejšie než to, čo sa dialo. Lebo, keď je človek v tom, nemá čas sám seba vidieť, že je v takej situácii, lebo keď dostaneš zaucho spakruky, tak sa zaoberáš tým zauchom a nie, čo sa mi aká krivda deje...
(rozhovor na páske prerušený)